

Міністерство освіти і науки України
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
імені Богдана Гаврилишина

Кафедра політології та філософії

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА дипломна РОБОТА

на тему:

**«Політичні партії України як інститут державної політики в умовах
політичної модернізації»**

Спеціальність 052 – Політологія

Освітньо-професійна програма – Міжнародні та регіональні політичні
комунікації

Виконала: студентка IV курсу, групи ПОЛ-41
спеціальності «Політологія», Ліщук Іванна

Науковий керівник: кандидат історичних наук.
доцент Гурик М. І. _____

Випускню кваліфікаційну роботу
Допущено до захисту
«___» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри

Тернопіль – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ ЯК ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА УПРАВЛІННЯ.....	6
1.1. Аналіз теорії політичних партій у політичній науці.....	6
1.2. Поняття, функції та класифікація політичних партій.....	10
Висновки до розділу 1.....	19
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ	20
2.1. Основні етапи формування партійного спектру сучасної України.....	20
2.2. Виборча діяльність політичних партій як механізм демократичних політичних змін.....	26
2.3. Принцип гендерної рівності у діяльності політичних партій.....	32
Висновки до розділу 2.....	39
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІЙНА РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ	40
3.1. Участь політичних партій у прийнятті та здійсненні державної політики.....	40
3.2. Діяльність партій в органах державної влади та місцевого самоврядування.....	42
Висновки до розділу 3.....	51
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. Важливу роль у суспільному житті та в політичній системі України відіграють політичні партії. Вони впливають на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, допомагають сформувати громадянське суспільство, створюють механізми зв'язку між державою та громадою, здійснюють вплив на економічне життя, формують зовнішню політику держави. Актуальність досліджуваної теми підтверджується постійним інтересом та зростанням уваги дослідників до проблематики політичних партій як інституту державної політики, адже це визначає демократичну модель держави. Форма державного ладу однозначно визначається від таких важливих складових політичної системи як політичні партії. Державно – управлінський процес в країні на пряму залежить від діяльності партій як суб'єктів, що беруть участь організації влади. Політичні партії, в умовах багатопартійної демократичної системи можуть реалізовувати свої важливі функції, зокрема забезпечують конкуренцію програм під час виборчого процесу, що дозволяє постійно оновлювати та змінювати органи влади. Становлення партійної системи в Україні продовжується в умовах модернізації суспільства та держави, а формування партій розпочалося після скасування монопольного права КПРС на абсолютну владу та представництво в усіх органах державного управління.

Державне регулювання діяльності партій є важливою умовою формування та розвитку партійної системи. Постає необхідність показати взаємопов'язану систему, зв'язок політичних партій як інституту державної політики з органами державної влади, місцевого самоврядування, вплив на суб'єктів громадянського суспільства. Сучасна політична наука розгортає дискусію про роль і місце політичних партій в суспільстві, необхідність їх еволюції в сторону відповідальності за майбутнє нації, держави. Дослідження покликане показати зміну політичних еліт в Україні, як відбувається їх формування, які чинники на це впливали та як впливали вони на формування державної політики. В умовах модернізації та демократизації, висновки автора дослідження можуть бути використаними у практичній діяльності

політичних партій, державних органів влади та органів місцевого самоврядування. В працях дослідників питання щодо становлення політичної системи в цілому та політичних партій зокрема висвітлено в повній мірі, проте існує певний суб'єктивний підхід, не враховується зв'язок політичних партій з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Ступінь вивчення проблеми. Теоретико-методологічні основи вивчення політичних партій закладені в працях Дж. Брайса, М. Вебера, Р. Міхельса, М. Я. Острогорського. Значний внесок в розробку сучасних наукових уявлень про політичні партії внесли дослідники: Лаполамбара Дж., Шмачкова Т.В., Паніб'яно А., Холодковський К. Г., Галкін А.А., Марченко М.Н., Сарторі Д., Нойман С., Коргунюк Ю.Г., Джанда К., Лоусон К., Бекназар-Юзбашев Т. Б., Зотова З.М., Фарукшин М.Х. Політико-правові аспекти діяльності політичних партій і їх участі у виборчому процесі отримали розвиток в роботах Катца Р., Ламберта Дж., Лейкмана Е., Таагепері Р., Шугарта М.

Мета роботи: визначення місця й ролі українських політичних партій як інституту державної політики в умовах політичної модернізації.

Для досягнення мети дослідження ми виокремили наступні **завдання:**

- Здійснити аналіз теорії політичних партій у політичній науці
- Виокремити поняття, функції та класифікацію політичних партій;
- Охарактеризувати основні етапи формування партійного спектру сучасної України;
- Розглянути виборчу діяльність політичних партій як механізм демократичних політичних змін;
- Визначити інституційну роль політичних партій у процесі здійснення державного управління в Україні.

Об'єктом дослідження є інститут політичних партій

Предметом дослідження є вплив політичних партій України як інституту державної політики в умовах політичної модернізації на становлення демократичного суспільства

Методи дослідження. Застосовувались методи аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, порівняльний та історичний методи.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та пропозиції, які проаналізовано у дипломному дослідженні, можна використовувати в різних аспектах: під час викладання предмету «Історія політичних партій та виборчих систем», у практичній діяльності політичних партій, державних органів влади та органів місцевого самоврядування, рекомендаціях щодо освіти та методології у процесі підготовки навчального процесу, на онлайн-зібраннях, конференціях, семінарах.

Апробація роботи. Окремі положення дипломної роботи доповідалися на online конференції «Шляхи та засоби ефективного національного спротиву українців російській агресії: політико-ідеологічний аспект» (Тернопіль, 16-17 травня 2023 р.).

Структура роботи включає: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Перший та третій розділ складається із двох підпунктів, другий – з трьох. Загальний обсяг роботи – 52 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО –МЕТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ ЯК ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА УПРАВЛІННЯ

1.1. Аналіз теорії політичних партій у політичній науці

Феномен політичних груп, конкурентів у боротьбі за владу, був предметом уваги ще античних мислителів. Так, ще Аристотель у своїх роботах згадує про «партії рибалок і землеробів, міщан і рівнів жителів». Пізніше тема партії отримує подальший розгляд в роботах Ніколо Макіавеллі, Томаса Гоббса, Джона Локка, Томаса Джефферсона, Шарля Монтеск'є, Жан-Жака Руссо. Одна із перших робіт, безпосередньо присвячених політичним партіям, став трактат «Роздуми про партії» лорда Генрі Сен-Джона Болінброка. Тема ролі партій у суспільній житті та публічній політиці в тій чи іншій мірі розглядалася в роботі Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, Іоганна Готліба Фіхте, Бенжаміна Констана, Джона Мілля, Дейвіда Юма та інших західноєвропейських мислителів. Значний внесок в розвиток уявлень про політичні партії внесли російські вчені-конституціоналісти Гессен В. М., Чичерін Б.Н. З середини XIX століття з'являються і перші прикладні дослідження політичних партій в роботах К. Маркса, А. Бебеля, Г. Плеханова, К. Каутського, де гостро ставляться питання ідеологічного позиціонування політичних об'єднань [40, с. 55].

Теоретико-методологічні основи вивчення політичних партій закладені в працях Дж. Брайса, М. Вебера, Р. Міхельса, М. Я. Острогорського. Роботи цих вчених заклали основи наукового розуміння політичних партій, містять понятійний апарат. Так, в 1898 році вийшла (на французькій мові) книга М. Я. Острогорського «Демократія і політичні партії», в якій на прикладі США та Англії «розкриті механізми організації та функціонування політичних партій, причини їх виникнення та розвитку до більш складних політико-організаційних форм» [42, с. 23].

Роберт Міхельс сформулював «залізний закон олігархічних тенденцій» в буржуазній демократії, відповідно до якої діяльність демократії суворо обмежується в зв'язку з необхідністю існування організації, що спирається на «активну меншість» (еліту)» [41, с. 77].

XX століття збагатило наукове знання рядом фундаментальних наукових робіт, присвячених дослідженню феномена політичних партій. Так, у 1951 році була опублікована знаменита робота Моріса Дюверже «Політичні партії», в якій були «всесторонньо розглянуті питання походження політичних партій, визначено їх місце та роль в сучасному демократичному суспільстві, сформульовано ряд важливих закономірностей впливу виборчої системи та парламентаризму на розвиток політичних партій, визначені критерії класифікації партій і партійних систем» [39, с. 12].

Значний внесок в розробку сучасних наукових уявлень про політичні партії внесли дослідники: Лаполамбара Дж., Шмачкова Т.В., Паніб'яно А., Холодковський К. Г., Галкін А.А., Марченко М.Н., Сарторі Д., Нойман С., Коргунюк Ю.Г., Джанда К., Лоусон К., Бекназар-Юзбашев Т. Б., Зотова З.М., Фарукшин М.Х. Політико-правові аспекти діяльності політичних партій і їх участі у виборчому процесі отримали розвиток в роботах Катца Р., Ламберта Дж., Лейкмана Е., Таагепері Р., Шугарта М. [41, с. 88].

Предметом теорії політичної партії є вивчення проблем закономірностей і механізмів формування, функціонування та розвитку політичних партій і партійних систем, їх місця і ролі в суспільно-політичній житті, формування взаємовідносин з ними та соціальними інститутами.

Вплив партій на державне управління, формування органів державної влади та місцевого самоврядування, а також їх діяльність – це предмет розгляду багатьох науковців. Активність у творенні, прийнятті та здійсненні державної політики, досліджується виборча діяльність політичних партій як механізм демократичного врядування у працях Місюра В., Гонюкова Л., Ворона П., Максимець Б., Баштанник В. Історія створення та діяльності політичних партій в Україні це предмет

дослідження таких науковців: Полохало В., Бистрицький Є., Дергачев О., Корольов В., В.Потульницький В., Корольов В., Гарань О. Аналіз партійних систем, роль політичних партій у житті суспільства в період трансформацій міститься у дослідженнях Шведа Ю., Лісничий В., Пуфлер Е., Базів В., Топалова О. Костицький В., Лісничий В., Грищенко В. Партії у виборчому процесі, практична партологія: Ключковський Ю., Томенко М., Богашева Н., Дергачов О., Хімченко О., Зельницький А., Удовенко П., Н.Богашева Н. [42, с. 44].

Функціонування політичних партій, як суб'єктів реалізації державної політики викликає інтерес у вітчизняному науковому середовищі. Вивчення ролі політичних партій, як одного з основних суб'єктів реалізації державної політики, проблематика уточнення впливу політичних партій на українські політичні процеси, систематизація діяльності у державотворчих процесах політичних партій вагоме місце посідає у працях українських дослідників. Теоретичні аспекти функціонування політичних партій аналізують розвідки М. Примуша, Є. Бородіна, Г. Щедрової Т. Нагорняк, А. Романюка та інших вчених [4]. Дослідження суб'єктів реалізації державної політики зроблено у працях О. Корнієвського, В. Лугового, М. Розумного В. Бортнікова, М. Лациби, В. Майбороди, та інших [13].

«Теорія політичних партій має складний об'єкт аналізу, де перший рівень становить вивчення процесів розвитку окремих політичних партій, другий – вивчення структури і діяльності груп партій, які мають схожі структурно-функціональними, ідеологічними або статусними (парламентськими, позапарламентськими) характеристиками. Нарешті, третім рівнем аналізу може служити вивчення структури, якісні характеристики та особливості розвитку партійної системи країни (групи країн). При цьому комплексний характер теорії політичних партій дозволяє поєднувати міждисциплінарний підхід і спеціальні галузеві методи дослідження. Важливо пам'ятати, що одні та ці самі об'єкти можуть досліджуватися різними суспільними науками під особливим, специфічним кутом зору, у різних аспектах на різних рівнях наукового аналізу» [10, с. 67].

Визначення політичних партій також є одним із найважливіших напрямів політичної науки. Політологія досліджує і виявляє модельні закономірності виникнення і розвитку політичних партій, механізм взаємодії політичних партій з органами державної влади, динаміку партійно-політичних перегрупування, основи внутрішнього устрою політичних партій і практику їх парламентської діяльності [25, с. 124].

«Партія і партійна система як соціальний феномен є одним із об'єктів політичної соціології, що досліджує взаємовідносини між суспільством і державою, між соціальним будовою та політичними інститутами. Дані щодо відношення до партій, які одержані у цих дослідженнях, пов'язуються з іншими даними – наприклад, про рівень довіри до влади, про корумпованість тощо, що дозволяє скласти достатню повну картину, що відбувається в загальних процесах. Прикладами таких довгострокових досліджень можуть служити дослідженнями провідних організацій» [33, с. 77].

Історична наука розглядає партії і в ретроспективно-генетичному аспекті їх виникнення, поетапної еволюції до сучасного формату партійної організації. Визначення історичних обставин, обумовлених необхідністю створення політичних партій, а також зміни в її організації та політичній діяльності дозволяють виявити генетичні причини сучасних процесів, що знаходяться всередині партії та на міжпартійному рівні [40, с. 34].

Теорія політичних партій оперує різними методами дослідження. Складність і багатоплановість об'єкта дослідження вимагає звернення як до загальнонаукових методів пізнання (діалектичному, зрівняння, аналізу та синтезу, моделювання та іншим), так і до розробки в області теорії соціальних систем. Комплексний міждисциплінарний характер теорії політичних партій робиться виправданим використанням частково-наукових і спеціальних методів: структурно-функціонального, соціологічного, конкретно-історичного, спільно-правового та формально-правового. Їх застосування дозволяє всесторонньо розглядати політичні партії в різних аспектах їх діяльності [42, с. 68].

«Теоретичний підхід до вивчення політичних партій у багатьох випадках збігається із «партійним»: у двох випадках аналізуються довгострокові, середньострокові та кон'юнктурні фактори розвитку політичних партій і партійних систем. Тому, з однієї сторони, партійна політика діє предметом наукових досліджень, результати яких у свою чергу стають джерелом корисної інформації про взаємозв'язки суспільства та політичних організацій, залучена інтерпретація в інтересах політичних партій, використовується для коригування їх стратегій та тактики (особливо, коли мова йде про відносини партії з електоратом). Поряд з цим теорія політичних партій, безумовно, зберігає і незалежність, виконує завдання, не обумовлені політичними потребами партій і виборчих кампаній. Зокрема, дослідження відносин з самою партійною системою, різними партіями, їх програмами та результатами, отримані на місцях, дають змогу об'єктивно оцінити партійну систему в даному суспільстві та виробляти рекомендації щодо її оптимізації відповідно до нових соціальних запитів та потреб» [42, с. 190].

1.2. Поняття, функції та класифікація політичних партій

Політична партія – це добровільне об'єднання осіб, одним із завдань якого є участь в управлінні державними справами, у тому числі шляхом висунення кандидатур на вільних та демократичних виборах. Політичні партії є колективною платформою для реалізації основних прав особи на об'єднання і на свободу вираження поглядів. У такій якості вони визнаються Європейським судом з прав людини повноправними суб'єктами демократичного процесу. Більше того, партії найбільш широко використовується інструментом участі громадян у політичному житті та здійснення пов'язаних з цим прав. Будучи ключовим елементом політичного життя плюралістичного суспільства, партії відіграють важливу роль у формуванні поінформованого та активного електорату. Крім цього, політичні партії часто виступають як «сполучна ланка» між виконавчої та

законодавчої гілками влади і можуть ефективно спростити визначенню програми дій законодавців в межах конкретної системи управління [37, с. 23].

“Політична партія - це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах” [30].

Свобода об'єднання є головним правом, яким керуються політичні партії у своїй діяльності. Цілим комплексом загальновизнаних міжнародних, європейських та регіональних договорів за всіма особами закріплено право на повне здійснення свободи об'єднання, у тому числі з метою створення політичних організацій. Європейський суд з прав людини також визнав наявність початкового зв'язку між свободою об'єднання в організації та взаємно пов'язаними з нею правами на свободу вираження думки та свободу зборів. Хоча у відповідних міжнародних, європейських та регіональних інструментах ці права представлені як такі, що стосуються приватних осіб, саме вільне здійснення права на об'єднання саме по собі дозволяє поширити ці форми правового захисту на партії, які виступають як представницьких органів приватних осіб, що захищаються. На цій підставі групі осіб, які зробили свій вибір на користь об'єднання в політичну партію, теж має бути надано повний правовий захист даних пов'язаних прав. Права на свободу об'єднання, на свободу вираження поглядів і свободу зборів можуть обмежуватися лише в тих випадках, коли це необхідно в демократичному суспільстві [42, с. 24].

Політична партія є добровільним самоврядним об'єднанням громадян, створене за їх власною ініціативою для спільної реалізації цілей і задач, відстоювання власних уявлень про розвиток суспільства. Разом з тим – це один із базових інститутів політичної системи суспільства. Право приватних осіб на об'єднання та створення політичних партій має бути максимально вільно від втручання. Хоча й існують обмеження на свободу об'єднання, вони повинні тлумачитися дуже вузько, і лише безумовні причини можуть виправдати введення подібних заходів стосовно до свободи об'єднання у створенні. Обмеження у цій галузі мають бути визначені

законодавчо, мають бути необхідними у демократичному суспільстві та пропорційними. Необхідно, щоб вступ до політичної партії носило добровільний характер, і жодну особу не слід примушувати до вступу до будь-якої організації або до членства в ній проти своєї волі. Широкий захист, що надається праву приватних осіб на свободу об'єднання, вимагає, щоб і політичні партії були вільні від непотрібного втручання, що сприяє відтворенню у рівній мірі неможливе як без суспільства з його різними інтересами, так і представництва, яке здійснюють партії, так і без держави, яка уособлює публічну владу в загальному [38, с. 14].

В сучасній науці немає єдиного визначення політичної партії, відсутнє і єдине розуміння її сутті та характерних ознак. Найбільше відомості в сучасній політичній та правовій науці отримали виборче (Д. Сарторі), структурне (М. Дюверже, М. Острогорський), функціональне (К. Лоусон, У. Кротті, Р. Макрідіс), структурно-функціональне (К. Нойман, Дж. Лаполамбара [33, с. 85].

У рамках функціонального підходу особливу увагу в визначенні звертається на роль партії. Серед сучасних учених прихильником функціонального визначення є К. Лоусон, вважаючи, що «найбільш корисним, як і найбільш загальним є визначення, яке робить акцент на політичних діях, ймовірно, здійснених партіями. Політична партія – це організація індивідів, яка прагне шляхом виборів представляти народ чи його частини» [4].

Електоральне визначення партій, фактично є різновидом функціонального визначення, засноване на виділенні виборчої функції як найбільш важливої з усіх функцій, що виконує партія. До прикладу, Д. Сарторі вважає: «політичну партію як політичну групу, яка бере активну участь у проведенні виборів і, завдяки цьому, приводить своїх кандидатів до державних установ, у цьому випадку сутність політичної партії видно, перш за все, в її зв'язку з виборчим процесом, що забезпечує прихід до влади певної групи політиків» [6].

Також відомі структурні визначення, що виводять сутність партій із специфіки її організаційного устрою. У сучасній науці структурний підхід представлений лише Морісом Дюверже: «виділивши в якості найважливіших

атрибутів, такі характеристики, як особливості їх структури, тривалість існування, фактори організаційного устрою» [41]. Окремі західними дослідники (С.Нойман та інші) робили досить вдалі спроби формулювання комплексного структурно-функціонального визначення партій як «статутної організації політичних агентів суспільства, які пов'язані з контролем урядової влади та які об'єднуються за народну підтримку з іншою групою чи групами» [8].

Дж. Лаполамбара виділила чотири так звані конституційні визначення партій: «партія є носієм ідеології, партія представляє собою організацію, що є об'єднанням людей; ціль партії – завоювання і втримання влади; кожна партія намагається забезпечити собі підтримку народу» [10].

В основі так звані ідеологічного визначення лежить сукупність програмно-світоглядних ідей. Так, Клаус фон Бейме розуміє під партією «групи однодумців, які діють для досягнення загальних політичних цілей» [10].

Узагальнюючи, можна виділити основні визначення: «партія – різновид громадського об'єднання, як і інші види громадських об'єднань - це добровільні, самокеровані формування, створені з ініціативи громадян, об'єдналися на основі інтересів громад для реалізації загальних установчих цілей.

- партія - це організація, що передбачає наявність певних ієрархічних зв'язків, об'єднаних партійною дисципліною та підпорядкуванням, якої добровільно дотримуються її члени;
- партія – суб'єкт політики, якому притаманний ідеологічний образ діяльності»
- «Цілі і завдання партій формулюються в програмних документах і передвиборних платформах і реалізуються в її політичній діяльності. Поєднання програмно-світоглядного і активно-діяльного компонентів відрізняє політичну партію, від спільнот однодумців (клубів, гуртків)»;
- «партія націлена на вибори свого політичного представника в органах державної влади, на участь через своїх представників в управлінні державою» [32].

В юридичному розумінні і науковому визначенні політичних партій призначення принципово різне: евристичне і правоустановлювальне. Безумовно, юридичні визначення однак є більш точними, вони чітко встановлюють різницю між суб'єктами політики публічної та громадськими організаціями [50].

В широкому розумінні політична соціологія розрізняє партії та власне «політичні» партії: «перші, прагнучи до влади або до впливу на владу (при чому не тільки в державному масштабі), існують тільки в контексті виборчого процесу та процедури основ представницької демократії.» Соціологічний підхід може використовуватися як широке, так і вузьке визначення партій і партійності, які розглядаються в якості елементів суспільного устрою. Макс Вебер як соціолог вважає: «партії як складову частину процесу трансформації типів влади та розвитку влади. У контексті цієї теорії влада тлумачиться не в якості особливої сутності, а як функція, необхідна для досягнення цієї або її цілі» [33].

Один із ключових проблем у вивченні політичних партій є питаннями, що стосуються їх функціонального призначення, цілей та напрямків діяльності. Під функцією партії зазвичай розуміють одні з головних напрямків діяльності цієї організації, обумовлені її внутрішньою сутністю та цілями діяльності [35].

Діяльність політичних партій не зводиться лише до завоювання позицій в органах державної влади. У структурі суспільно-політичних процесів політичні партії виконують подвійну роль: необхідного елемента політичної системи, що забезпечує формування політичної еліти, та виразника на виборах та в інститутах політичного представництва інтересів певної частини суспільства [40, с. 77].

У політичній науці склалося кілька підходів до функціонального призначення партії в політичній системі. Більшість дослідників розділяють положення про сукупність функцій політичних партій. Наприклад, Джемс Брайс серед основних функцій політичних партій виділив: «підтримка одностайності між членами політичної партії;

- набір в партію нових членів, в тому числі з осіб, які нещодавно отримали політичні права;

- виклик ентузіазму виборців, вказівка в програмах и публічних виступах на чисельність партії і важливість загальних цілей;
- повідомлення виборцям інформації про політичні питання, що потребують вирішення, про переваги їх вождів і недоліки їх противників» [17].

Клаус фон Бейме виділяє чотири основні функції політичних партій: «визначення цілей; легітимізація соціальної спільноти в межах системи, вираження і визначення суспільних інтересів; мобілізацію і соціалізацію громадян; рекрутування еліти і формування уряду» [18]. Пітер Меркл окрім цих функцій виділяє: « функцію «розробки заходів щодо впливу партій на оточуючі їх інститути та соціальне середовище», а також «вирішення внутрішньопартійних суперечок і проблем» [19].

На основі аналізу різних точок зору, виявлених у науковій літературі, можна виділити наступні функції політичних партій:

- виборча функція – висування кандидатів на в органах представницької та виконавчої влади за допомогою їх підтримки на виборах. У рамках виборчого процесу вона реалізується за допомогою висування та підтримки кандидатів на виборах, організацій їх передвиборної діяльності та передвиборної агітації, забезпечення громадського контролю за правильністю підрахунку голосів виборців;
- функція політичного рекрутування, тобто постійне вливання нових кадрів, відбір найкращих та подальша циркуляція політично активної частини громадян. Підтримкою партій на виборах громадяни визначають свій вибір, реалізують свою політичну волю;
- інноваційна функція – виконання політичних партій альтернативних пропозицій щодо можливого вирішення тих чи інших проблем, а також методів реалізації запропонованих рішень. Зарубіжні політологи часто називають цю функцію «функцією мозкового тресту». Виробляються нові, нетривіальні підходи з питань суспільного життя, придатна їм концептуальна світоглядна основа, забезпечена ресурсом громадської підтримки;

- аккумулятивна функція – засвоєння, синтез і наступне політичне виявлення інтересів соціальних, етнічних, вікових категорій населення в розробку партіями ідеологічних доктрин та політичних програм. Реалізуючи цю функцію, партії здійснюють перетворення інтересів і запитів різних соціальних груп у програми та дії політичного характеру. Аккумуляція соціальних інтересів – умова для вдосконалення електоральної стратегії партії, запорука її успіху;
- конституціоналізаційна функція – забезпечення інституційних гарантій ідеологічного та політичного багатоманіття, а також мирного вирішення соціальних конфліктів через діяльність з формування політичної волі громадян, участь у формуванні та діяльності органів державної влади. Баланс політичних і соціальних інтересів у загальній сфері підтримується в невеликому ступені за рахунок делегування партіям права представляти і залишатися в рамках закону про інтереси соціальних і політичних суб'єктів.
- «Виступаючи посередником між державою і населенням, партії є частиною механізму саморегулювання громадської системи, завдяки якому антагонізм між ними утримується в безпечних межах для життєдіяльності, а боротьба між конкуруючими партіями сприяє формуванню демократичним шляхом загальнонаціональних інтересів і цілей»;
- функція інтеграції, оскільки люди об'єднуються у спільноті цілей та інтересів політичного характеру, загальної системи поглядів, в об'єднанні громадян в єдиній структурі, внаслідок чого виникає новий колективний суб'єкт публічної політики [38, с. 566].

Комплекс цілей і функцій, які реалізуються політичними партіями, в узагальненій формі фактично відображає зміст суспільних відносин, у тій чи іншій ступені опосередкованих правом. Це виражається в закріпленні в діючому законодавстві положень, які визначають основні цілі та завдання політичних партій, необхідні для реалізації суб'єктивних прав і кореспондуються з ними. Ці цілі – юридичне виявлення найбільш значущих у праві функцій політичних партій,

а також засіб виділення важливих об'єктів правовідношення, на які спрямована діяльність партії як суб'єкта права [31, с. 332].

Політичні партії пройшли кілька періодів свого розвитку, накопичуючи нові ознаки, функції та поступово інституціоналізуючись у політичній системі. Інституціоналізація – це процес, в ході якого партії набувають значення та стійкість [2, с. 161].

Сучасні асоціації перебувають у черговому етапі свого становлення, як європейські, і українські партії у своїй мають ряд подібних показників. На різних етапах свого становлення партії відрізнялися своїм становищем, роллю, принципом функціонування у політичній системі, ідеологією тощо. Сучасну класифікацію політичних організацій можна здійснити з урахуванням безлічі критеріїв. За висловом соціальних класових ідей партії поділяють на робітничі, селянські, буржуазні та інші, стосовно державної влади – на урядові та опозиційні, за способом участі у створенні законодавчих актів – парламентські та непарламентські. За методами провадження діяльності партії є легальними та нелегальними, за принципами членства – партії з чітким формальним та вільним членством.

Одну з основних типологій, що залишаються актуальними і в наші дні, запропонував Моріс Дюверже в середині 50-х років минулого століття. Усі традиційно існуючі партії Дюверже розділив на кадрові та масові: «Виникнення та становлення кадрових партій сягає часу зародження демократії в Європі, коли виборче право було обмежене, а з активного політичного життя було виключено основні маси населення. Кадрові партії – це об'єднання так званих «нотаблів», які є впливовими представниками соціальних та економічних еліт». Дюверже відносить до таких: «членів суспільства персони, чий імена, престиж та харизма служать свого роду порукою за кандидата та забезпечують йому голоси». Дослідник поділяє їх на технічних представників – тих, хто володіє мистецтвом маніпулювати виборцями та організовувати кампанію, і на фінансові фігури, що становлять головний двигун, мотор боротьби. "І якості, які тут мають значення перш за все, - це ступінь престижу, віртуозність техніки, розміри стану" [3, с. 118].

Перевага надається професійним здібностям, а чи не кількості членів партії. Вступ у кадрову партію носить глибоко індивідуальний мотив, характеризується особистим вибором людини, в основному, виходячи з її високого становища суспільстві. Діяльність кадрових партій досягає піку під час виборів, основним напрямом роботи стає пропаганда на підтримку кандидатів і помітно скорочується у періоди між виборчими кампаніями.

Висновки до розділу 1

1. Таким чином, політичні партії є справжнім феноменом в розвитку суспільства. Узагальнюючи їх поняття, слід звернути увагу на такі характеристики:

- партії мають організаційну структуру;
- партії підтримують своїх лідерів, які приходять до влади, підтримують їх діяльність;
- партії реалізують запити громадян та суспільства;
- найбільшу активність партії проявляють під час виборчого процесу;
- партії відіграють основну роль у розбудові політичного життя.

2. Політичний плюралізм, багатопартійна система – це найважливіші фактори демократії. Політичні партії - основні складові політичних систем сучасних держав.

3. Не слід забувати про те, що і цілі, і функції партій повинні, перш за все, служити інтересам суспільства, яке делегує партії право говорити від імені широких верст населення. Якщо суспільство вважає, що партія є важливим інструментом відстоювання політичних прав громадян, вона може і повинна ефективно використовувати наданий «кредит довіри».

4. Це факт, що політична партія за своєю внутрішньою сутністю є поліфункціональною організацією, пояснюється перш за все багатомірністю інституту партії, виступаючи як в ролі виразника інтересів частини громадського суспільства, так і в організації відмінної від інших громадських організацій.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

2.1 Основні етапи формування партійного спектру сучасної України

Становлення партійної системи в Україні пройшло шість етапів розвитку (періодів часу), на основі яких система суттєво змінила свій вигляд. Партійна система еволюціонувала від атомізованої (початкова стадія) до системи помірною плюралізму з тенденцією до поляризації – на безперервній, незавершеній стадії. В ході еволюції вона набула форми поляризованої та помірною плюралізму, а на п'ятому етапі – системи «гегемоністської партії» [8].

Відправною точкою для аналізу процесу формування партійної системи стала дата легалізації першої некомуністичної політичної партії на території колишнього СРСР – Української республіканської партії (УРП), установчий з'їзд якої відбувся 29 р. Квітень 1990 р., а офіційна реєстрація 5 листопада 1990 р. Таким чином, дане дослідження охоплює формальний період становлення багатопартійної системи в Україні. [24, с. 82].

На першому етапі – формування багатопартійної системи (1990 - 1995рр.) головною ознакою було масове створення політичних партій, які претендували на репрезентацію центральних поточних політичних ідеологій. Організаційною основою для створення більшості партій послужили громадські організації, рухи, неформальні об'єднання, політичні клуби тощо. Лідерами партії були переважно гуманітарна та науково-технічна інтелігенція, а також колишні партійці. Партійна система на цьому етапі включає до п'ятнадцяти найбільш активних політичних партій, які стануть основою для формування багатопартійної системи. Основними полюсами партійної системи були відповідно ліві (наприклад, КПУ, СПУ та ППУ) та праві (наприклад, ПМУ та УРП), а основною лінією розмежування було протистояння між лівими та націонал-демократичними. партії. Такий підхід до

формування партій «знизу вгору» залишався типовим протягом першої половини періоду (до виборів 1994 року); після цього ми бачимо поступовий перехід до формування партії «зверху вниз». Як наслідок посткомуністичного тоталітарного суспільства Україна характеризувалася наявністю великої кількості партій [22].

Другий етап формування - «поляризованого плюралізму» (1996-1999 рр.) характеризується енергійним створенням нових партій – лише у 1999 році було створено двадцять чотири з них. Характер створення партії істотно відрізняється від попереднього етапу. Дунаєва вважає, що «у цей момент утворилися перші «партії влади». Народно-демократична партія (НДП) та Аграрна партія України (АПУ); для їх організаційного розвитку використовувалися державні структури – центральні та місцеві органи виконавчої влади в цілому (у випадку ПРП) та окремі галузі (зокрема, агропромисловий комплекс та лісова галузь – у випадку АПУ)» [17].

Ступінь впливу бізнес-інтересів і структур на політичні партії можна продемонструвати за допомогою експертних оцінок, які показують, що понад 90% передвиборних коштів політичних партій і блоків на виборах 1998 року припадало на внески юридичних осіб, тобто компаній, підприємств. Значну кількість партій, створених на другому етапі, можна вважати «особистими проектами» окремих політиків, деякі з них бізнесменів, які брали участь у розколах, що відбувалися всередині існуючих партій, і стали лідерами відколених структур (Наталія Вітренко з ПСПУ та Сергія Пересунька з SDC) або які обіймали державні посади та створили «позиції безпеки» у формі таких партій. На другому етапі партійна система набула триполярної форми («ліво – право – центр»). Формування двосторонньої лівої та правої опозиції політичному центру (Президенту та пропрезидентським силам), а також наявність антисистемних партій (переважно КПУ та ПСПУ) дає змогу класифікувати партійна система на другому етапі як система поляризованого плюралізму. Те, що влада намагалася перешкодити національно-демократичним партіям висунути єдиного кандидата на президентських виборах 1999 року (як пізніше виявилось, успішно), свідчило про реальну загрозу з боку правої опозиції [21].

На третьому етапі трансформації партійної системи до помірного плюралізму (2000-2004 рр.) процес створення політичних партій дещо сповільнився. На цьому етапі політичні партії формувались «зверху» (зверху вниз). Партії, створені для представництва інтересів фінансово-промислових груп (ФПГ) та окремих бізнес-структур (наприклад, Labor Ukraine (LU), Pragmatic Choice і Solidarity), а також партії, які за своїми іменами заявляли, що представляють інтереси окремих соціальних груп, продовжуючи тенденцію попереднього періоду, становили більшість партій, що утворилися в цей період. Більшість новостворених партій заявили про центристську орієнтацію. «Касетний скандал» і справа Георгія Гонгадзе стали дуже значущими факторами зміни розподілу політичної влади. Політичні сили лівоцентристів (СПУ), правоцентристів і правого крила зайняли радикальні антипрезидентські позиції та встановили лінії співпраці в рамках руху «Україна без Кучми». Слід розрізняти партії-клони, які потребують окремої категорії. Ці партії мали назви, схожі на назви відомих політичних утворень, але фактично не були з ними спорідненими (це відрізняє такі партії від партій, утворених у результаті розколу).

У 2000 р. п'ять центристських політичних партій об'єдналися (РДПУ, Партія праці (ЛП), Партія «Солідарність», Партія «За прекрасну Україну!» та Всеукраїнська партія пенсіонерів), у результаті чого утворено Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України». Основою об'єднаної партії були структури, що представляють Донецьку область – РДПУ та ЛП. Через рік партія змінила назву на Партію регіонів (ПР). На цьому етапі було оновлено програми деяких провідних політичних партій, зокрема СПУ та СДПУ(о). На цьому етапі починається тенденція до «персоналізації» партійної політики і проявляється у створенні «персональних» блоків. Це тенденція, яка буде розвиватися з часом [60].

Основна лінія розмежування була між антипрезидентськими та пропрезидентськими силами. Основними силами, що оппонували Президенту, були ліва Комуністична партія України та Блок Наталії Вітренко, лівоцентристська СПУ, правоцентристський Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (позиціонований як

«помірно антипрезидентський») та Виборчий блок Юлія Тимошенко (яка позиціонувала себе як радикально антипрезидентський блок). До пропрезидентських сил увійшли «За Єдину Україну!»), СДПУ(о), Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє» та Блок «Зимове покоління» та інші [21].

Четвертий етап стабілізації партійної системи (2005-2010рр.) характеризується активним створенням нових партій, 177 з яких зареєстровано станом на 10 травня 2010 року. Пік формування партій припав на 2005 рік (коли було зареєстровано 24 нові партії), що сприяло неминучості виборів 2006 року [18].

Виборча кампанія 2004 року та Помаранчева революція вплинули на процес створення нових партій. В результаті утворилися такі партії, як Народне об'єднання «Наша Україна» (ПУОУ, яке згодом стало партією «Наша Україна»), Громадянська партія «Пора», «Третя сила», Партія «Нова демократія» та інші. Продовжувалося створення партій як особистих проектів окремих політиків (зокрема, Європейської партії України (ЄПУ) Миколи Катеринчука, Спілки лівих сил (СЛС) Василя Вольги, Української платформи (УП) Павла Жебрівського тощо). Ідеологічне ототожнення новостворених політичних сил обмежувалося або членством у так званих «помаранчевих» чи «біло-блакитних» таборах, або, навпаки, претензією на роль «третьої сили» [35].

На п'ятому етапі відбувся рух до системи «гегемонічної партії» (2010-2013 рр.). Відправною точкою цього періоду є другий тур виборів президента України та перемога Віктора Януковича. Тривав процес створення нових політичних партій: у період 2010-2011 рр. було зареєстровано понад 25 з них. Станом на листопад 2012 року в Україні було зареєстровано 200 політичних партій, але більшість із них існували лише формально. Серед новостворених партій, які діяли, майже всі були «лідерськими» (зокрема, партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна», «Фронт змін» Арсенія Яценюка, «УДАР» Віталія Кличка, «Громадянська позиція» Анатолія Гриценка). Дещо пізніше утворилися «Самопоміч» Андрія Садового та Радикальна партія Олега Ляшка. Також на цьому етапі на основі громадських ініціатив були створені окремі партії (наприклад, Демократичний Альянс). Проте максимальна

концентрація влади фактично належала одній політичній силі – Партії регіонів (представники якої займали всі керівні посади в країні); тиск на опозицію за допомогою криміналітету, органів влади, встановлення контролю над судовою гілкою та правоохоронною системою, переслідування простих громадян, невдоволених владою (у тому числі фізичний тиск), продемонстрували чітку тенденцію до еволюції партійної системи до системи «гегемоністської партії» [51].

Шостий етап - трансформації партійної системи (з 2014 року і триває донині). Перемога Революції Гідності, російська агресія проти України, очищення влади – це фактори, що спричинили потужні зміни у партійному житті, на арену виходять ті сили, які прихильні європейської інтеграційні реформи та соціально-економічна криза. Найбільш суттєвими змінами на початку цього періоду були, з одного боку, відсторонення комуністів та переформатування Партії регіонів, а також, з іншого боку, створення політичними лідерами Майдану нових політичних сил, які стали активними учасниками виборчого процесу. Вони виникли на базі громадських формувань учасників Майдану («Правий сектор»), учасників АТО добровольчих батальйонів (зокрема, партії «Національний корпус», створеної на базі громадянського корпусу «Азов»), а також на базі підрозділів вже створених структур (Національний рух «Державна ініціатива Яроша» (ДІЯ)). Деякі з цих партій створювалися традиційним способом – «зверху вниз», за підтримки ФПГ, наприклад, партія УКРОП. Були також спроби створити такі партії навколо «харизматичних особистостей», таких як звільнена з російського полону українська військовослужбовиця Надія Савченко [35].

В умовах європейської інтеграції України процес партійного будівництва має відповідати всім правовим стандартам діяльності політичних партій, що визначаються європейським демократичним законодавством.

«Метою законодавства про політичні партії має бути створення сприятливих умов для політичного плюралізму. Здатність громадян сприймати різні політичні погляди, що виражаються, наприклад, у політичних платформах партій, визнана найважливішою ознакою сильного демократичного суспільства. Як зазначається у

пункті 3 Копенгагенського документа та інших зобов'язаннях ОБСЄ «плюралізм необхідний для забезпечення громадянам реального вибору з політичних об'єднань та кандидатів» [28].

У рамках чинного законодавства слід визначити правовий статус політичних партій. Цей статус повинен відрізнятися від інших форм об'єднань, що створюються приватними особами. Він повинен відображати унікальність цієї форми об'єднання громадян. Партіям має бути надано таке правове становище, яке дозволило б їм звертатися до суду у разі передбачуваного порушення їх прав, на якому б рівні це порушення не мало місце. Наприклад, у разі порушення прав місцевого осередку центральним органам партії національному рівні може бути дозволено подати позов від імені всієї партії в цілому. Як особи, які мають конкретні права та обов'язки, члени партійних організацій також повинні мати можливість звертатися до суду у порядку цивільного судочинства у разі зловживання партійними договірними зобов'язаннями щодо членів партії (за наявності таких зобов'язань) [8].

Партії є основним інструментом участі громадян у політичному житті та політичній боротьбі. Європейський суд з прав людини визнав, що партії надзвичайно важливі для функціонування демократії. Парламентська асамблея Ради Європи також визнала, що політичні партії – «ключовий елемент конкуренції на виборах та основне сполучне ланка між приватною особою та державою», що залучає «окремих людей та групи осіб у політичний процес...». Як зазначається у пункті 3 Копенгагенського документа «для належного функціонування демократії необхідний політичний плюралізм, що ґрунтується на принципі змагальності та наявності опозиційних партій» [29]. Будь-який документ, який регламентує діяльність політичних партій, має бути ретельно перевірений, щоб можна було гарантувати, що він не порушує принцип політичного плюралізму.

2.2. Виборча дільність політичних партій як механізм демократичних політичних змін

Існують різні моделі формування органів щодо проведення виборів, склад яких повинен відповідати вимогам збалансованості, безпристрасності та компетентності. У деяких країнах у такі органи не входять представники політичних партій, а в ряді держав практикується повне чи часткове формування виборчих органів з осіб, призначених основними політичними партіями. У таких випадках керівні пости органу з проведення виборів мають бути розподілені між представниками різних партій в такий спосіб, щоб забезпечити збалансованість інтересів.

Критерієм віднесення партій до партійної системи є отримання прохідного відсотка на виборах до ВРУ за партійними списками. До 1998 р. номер партій у партійній системі пропонується визначати їх представництвом у Верховній Раді. Після прийняття в листопаді 1993 року Закону «Про вибори народних депутатів України» вибори відбулися за мажоритарною системою голосування, яка вимагає абсолютної більшості. Партії та блоки мали право через свої місцеві осередки висувати кандидатів у виборчих округах, обираючи одного депутата. Оцінка динаміки результатів участі партій у парламентських виборах починається з виборів 1994 року, коли політичні партії та блоки офіційно отримали право висувати кандидатів. На першому засіданні Верховної Ради другого скликання було сформовано одинадцять депутатських фракцій і груп як за партійно-ідеологічним принципом, так і за регіональним і корпоративним принципом. З точки зору представництва політичних партій у парламенті, ліві мали чисельну перевагу, але недостатню, щоб дозволити їм самостійно сформувати більшість. Результат голосування залежав насамперед від позиції «безпартійних» груп [51].

Партії мали право висувати кандидатів на виборах Президента України (відбулися в 1991 та 1994 роках). На виборах 1991 року троє з семи кандидатів були лідерами легалізованих партій (Левко Лук'яненко з УРП і Леопольд Табурянський з

ППУ) або громадських об'єднань, які згодом стали партіями (В'ячеслав Чорновіл з ПМУ). На виборах 1994 року один кандидат – Олександр Мороз від СПУ – був лідером партії [8].

Так, на виборах 1998 року ліві партії та блоки вийшли на перше місце на виборах за партійними списками у 20 із 27 областей України. КПУ, блок СПУ-ППУ та ПСПУ отримали більшість мандатів на пропорційній основі – 127 з 225 – а також ще 45 кандидатів були обрані в одномандатних округах. Загалом до депутатських фракцій цих політичних сил увійшли 192 народні депутати. На парламентських виборах 1998 року, які відбулися за новим виборчим законом, що передбачав змішану виборчу систему, більшість зареєстрованих політичних партій (40 із 52) взяли участь за партійними списками – двадцять одна брала участь самостійно, як партії, а дев'ятнадцять входили до дев'яти виборчих блоків. 4% бар'єр для участі у виборах подолали сім партій: КПУ, ПМУ, Партія Зелених України, НДП, Всеукраїнське об'єднання «Громада», ПСПУ та СДПУ(о), і один блок – СПУ-ППУ; депутати, обрані в одномандатних округах, представляли ще тринадцять політичних партій. Таким чином, за результатами виборів до Верховної Ради третього скликання увійшли двадцять дві політичні партії [12].

На думку експертів, ці парламентські вибори були першими, на яких влада використала адміністративний ресурс та «своєрідні» політичні технології. Політичні партії брали активну участь у президентських виборах 1999 року. Тринадцять кандидатів із п'ятнадцяти висунули політичні партії чи блоки партій. Хоча переможець виборів Леонід Кучма був висунутий зборами виборців, його підтримав Блок «Наш вибір – Леонід Кучма», до якого увійшли дванадцять політичних партій переважно центристської орієнтації. Активне використання «лівої загрози» як стимулу до консолідації нелівих політичних сил навколо кандидатури чинного Президента, а також дискредитація його конкурентів Олександра Мороза та Наталії Вітренко забезпечили перемогу Кучми над лідером КПУ Петро Симоненко у другому турі. Вибори до Верховної Ради у 2002 році, як і попередні вибори, проходили за змішаною виборчою системою. Взяли участь понад вісімдесят

політичних партій (за партійними списками та в одномандатних округах) – більшість із зареєстрованих партій. Партійні списки висунули двадцять одна політична партія та дванадцять блоків. За результатами виборів за партійними списками виборчий бар'єр подолали шість політичних сил: Блок «Наша Україна» (23,57%), КПУ (19,98%), «За Єдину Україну!» Блок (11,77%), Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) (7,26%), СПУ (6,87%), СДПУ(о) (6,27%). Загалом до Верховної Ради було обрано представників двадцяти восьми політичних партій. Політичні партії брали активну участь у президентських виборах 2004 року. З двадцяти чотирьох кандидатів, які брали участь у виборах, тринадцять висунули політичні партії. Лідер Партії регіонів Віктор Янукович, лідер блоку «Наша Україна» Віктор Ющенко були кандидатами у другому турі, яких підтримала коаліція «Сила народу», заснована на Блоку «Наша Україна» та БЮТ, і до яких згодом приєдналися СПУ та інші партії. Таким чином, президентська кампанія 2004 р. відобразила основний поділ політичних сил за пропрезидентською та антипрезидентською лініями. Ліві політичні сили (КПУ, ПСПУ) висунули своїх кандидатів (Петро Симоненко та Наталія Вітренко), але разом вони набрали 6,5% голосів [42].

З метою забезпечення плюралізму слід передбачити законодавчі положення щодо рівного поводження з усіма політичними партіями та кандидатами, включаючи жінок і представників меншин. Сюди входить захист права партій висувати кандидатів на виборах та надання партіям можливості отримувати фінансування та підтримку з боку держави [20].

Право кожного балотуватися на виборах може регламентуватися трьома видами правил: нормами, встановленими державою та регламентуючими порядок реєстрації кандидатів; внутрішньопартійними правилами висування кандидатур, а також допустимими обмеженнями за віком, тривалістю проживання в певному місці або громадянству. При тому, що правила з першої групи не повинні зайво обмежувати права на свободу вираження поглядів і об'єднання стосовно партій, накопичений передовий досвід (не будучи зведеним до рангу закону) вимагає, щоб і правила, що стосуються другої групи, склалися з урахуванням необхідності

висування кандидатів за підтримки широких партійних лав. Внутрішньопартійні правила балотування кандидатів на вибори не підлягають державному регулюванню – за винятком тих випадків, коли необхідно гарантувати відповідність відбору кандидатів до положень статуту партії [1].

Виділення безкоштовного ефірного часу є складовою політики щодо забезпечення всім партіям, включаючи невеликі, можливості доведення своїх програм до широких кіл виборців. Хоча у міжнародному праві ніяк юридично не регламентується питання про надання партіям безкоштовного ефірного часу в державних ЗМІ, ми наполегливо рекомендуємо включати такі положення до відповідних законодавчих актів, оскільки йдеться про один із найважливіших способів інформування виборців. Безкоштовний ефірний час має надаватися всім партіям на розумних підставах відповідно до принципу їх рівності перед законом.

Списки кандидатів у 2006 році висунули сорок п'ять юридичних суб'єктів виборчого процесу (сімнадцять блоків і двадцять вісім партій). Загалом це була найбільша кількість політичних партій – 94 – за всю історію українських виборів. Лише п'ять із них потрапили до парламенту [23].

Основною відмінністю політичних сил на момент проведення виборів була підтримка того чи іншого з основних кандидатів (Віктора Ющенка та Віктора Януковича) у виборчій кампанії 2004 року. Нездатність переважної більшості учасників виборів навіть наблизитися до виборчого бар'єру (лише шість партій і блоків набрали 1-3% голосів), а також значне погіршення результатів КПУ (з 19,98% у 2002 році до 3,66% у 2006 р.), свідчило про формування нової «групи лідерів» у партійній системі і, відповідно, про те, що провідні партії втрачають позиції, які вони закріпили на першому етапі. Наявність відповідних тенденцій підтвердили результати позачергових парламентських виборів 2007 року. У них брало участь значно менше юридичних осіб – всього двадцять (одинадцять партій і дев'ять блоків), а загалом – сорок три партії. Виборчий бар'єр подолали п'ять політичних партій: Партія регіонів (34,37%), БЮТ (30,71%), Блок ОУНС (14,15%), КПУ (5,39%) і Блок Литвина (3,96%). Лише дві політичні сили набрали аж 1-3% голосів [22].

Політичні сили диференціюються за схожим принципом з попередніми виборами 2006 року. Проте конкуренція між політичними силами в «помаранчевому» таборі загострилася, зосередившись на Вікторі Ющенку та Юлії Тимошенко. Вісім із вісімнадцяти кандидатів на президентських виборах у 2010 році були офіційно висунуті політичними партіями (блоками). У другий тур вийшли кандидати, висунуті двома найпотужнішими політичними силами – Партією регіонів і БЮТ, а переможцем став лідер ПР – Віктор Янукович [35].

Виборчий бар'єр 2014 року подолали шість партій: «Народний фронт», «Блок Петра Порошенка», «Самопоміч», «Радикальна партія Олега Ляшка», «Опозиційний блок» та «Батьківщина». Переважну більшість кандидатів, обраних в одномандатних виборчих округах, висунули або підтримали провладні політичні сили. За новим законом 25 жовтня 2015 року відбулися вибори місцевого самоврядування. Під час виборів до обласних рад понад 25 партій подолали 5% бар'єр, але у понад третині обласних рад було представлено дев'ять партій, а у всіх 23 обласних радах були представлені лише БПП «Солідарність» та «Батьківщина». Партія «Народний фронт» не брала участі у виборах; її представники балотувалися від БПП «Солідарність» [42].

Вплив Заходу спричинив значну активізацію контактів між українськими проєвропейськими політичними партіями та їх представниками та європейськими партіями, дві українські партії («Батьківщина» та УДАР) входили до Європейської народної партії. Активні контакти з ЄНП з перспективою членства вела БПП та партія «Народний фронт» [35].

Ю.Ключковський вважає, що «підсумки участі партій у виборах 1998, 2002 та 2006 рр. показують, що пропорційна складова виборчої системи реально сприяла становленню впливових і суспільно визнаних політичних партій в Україні. Зокрема, поступово почали формуватися стабільні виборчі блоки (наприклад Блок Юлії Тимошенко, Блок “Наша Україна”), які, незважаючи на певні зміни у своєму складі, успішно проіснували протягом усього періоду четвертого скликання ВРУ і повторно взяли участь у виборах» [47].

У сучасній Україні політичні партії рідко виживають більше ніж один виборчий цикл. Супервиборчий 2019 рік знову змінив партійну структуру в Україні. Через рік вже є відчутний інтерес з боку громадян до нових партій, оскільки люди почали втрачати довіру до нинішніх. У 2019 році президентські вибори порушили існуючий раніше консенсус серед тодішніх політичних еліт. Парламентсько-президентська конституційна система України забезпечує президенту вирішальний вплив лише за умови, що він (вона) має більшість у Верховній Раді. На сьогодні фракція "Слуга народу" має 247 місць у Раді, що дає їй формальну можливість приймати будь-які законопроекти. Лише для конституційних змін фракції потрібно створити коаліцію з опозиційними партіями. Таким чином, формально Рада має так звану «монобільшість». Опозиція у Раді, обраній у 2019 році, користується більшою повагою, ніж опозиція у Раді 2014 року. Наприклад, у керівництві парламентських комітетів представлені всі опозиційні фракції. Проте більшість голосів у цих комітетах належить монобільшості. Карта політичних сил сучасної України [41].

Українська демократія є молодогою, а тому часто партії не мають чіткої програми, орієнтуються на яскравого харизматичного лідера, їх чисельність зросла, проте в масштабах держави через свою малочисельність значного впливу вони не мали.

Зміцненню і розвитку політичних партій в Україні сприяють зміни у виборчому законодавстві. За змішаною системою у 1998 і 2002 рр. відбулися вибори до ВРУ. З 2006 р. до 2012 р. вибори до ВР України проводилися за партійними списками, пропорційною виборчою системою. У 2012 р., 2014 р. та 2019 рр. вибори відбувалися за змішаною системою [34].

« Отже, на формування партій в Україні впливало ряд чинників:

- недостатність демократичних, партійних, політичних та державних традицій;
- недовіра суспільства до політичних партій як до суб'єктів політики;
- вплив геополітичних чинників та орієнтирів (проєвропейських, проросійських, національнозорієнтованих) як складових ідеологій політичних партій;

- формування олігархічних угруповань та їх вплив на процес виникнення і діяльність політичних партій, які виступають лобістами їх інтересів, насамперед економічних;
- громадськість не впливає на процеси через відсутність демократичних процесів».

2.3 Принцип гендерної рівності у діяльності політичних партій

Держави-учасниці ОБСЄ визнають рівність між чоловіками та жінками однією з основоположних характеристик справедливого, міцного та демократичного суспільства. Термін «рівність між чоловіками та жінками» означає забезпечення гендерної рівності у законодавстві та політиці, а також рівний доступ до ресурсів та послуг у сім'ї, місцевої громади та суспільства. Сюди належать і рівні права на участь у всіх напрямках суспільного життя [50].

Чому політичні партії мають виявляти інтерес до підтримки політичної партії кар'єри жінок і до створення таких умов усередині партії, які б у більшій ступеня сприяли гендерному рівноправності? Багато традиційних аргументів на користь підвищення ролі жінок у політиці та в діяльності політичних партій держав-учасниць ОБСЄ спираються на такі міркування, як необхідність дотримуватися міжнародних принципів у галузі прав людини, необхідність зміцнювати репутацію демократичної організації, а також бажання підвищити представницькість демократичних інституцій (особливо парламентів). При тому, що загальні права людини та міжнародні стандарти мають лежати в основі діяльності всіх демократичних інститутів, включаючи політичні партії, лідери партій усвідомлюють, що логіка функціонування будь-якої політичної партії підпорядкована задачі досягнення максимально можливого успіху під час виборів. Гарний результат на виборах гарантує політичній партії можливість впливати на політику держави та діяльність її інститутів, а також формувати цю політику та ці інституції. Якщо вдасться довести, що участь жінок у політиці сприяє перемозі

партії на виборах, лідери політичних партій з більшою ймовірністю сприятимуть політичній кар'єрі жінок і активно її підтримуватимуть [20].

Можливо, що після того, як партійні лідери переконуються у наявності переваг, створюваних підтримкою просування жінок у політичній сфері ці аргументи доведеться розвинути, щоб переконати і рядових членів партії, які можуть чинити опір ідеї просування політичної кар'єри жінок більш завзято, ніж лідери партій та/або виборці. Для того, щоб вибори були демократичними, громадяни повинні мати можливість вільно обирати з партій, що конкурують, і кандидатів. Іноді називають несправедливим будь-яке втручання у виборчий процес за допомогою заходів, спрямованих на обмеження рівних можливостей шляхом надання більш сприятливих умов будь-якій одній групі (наприклад, жінкам) або шляхом обмеження вибору при голосуванні. Однак коли йдеться про переведення голосів виборців у кількість місць у виборному органі, будь-яка виборча система передбачає правила, які більш прихильні до одних партій та кандидатів і менше – до інших. Яскравим прикладом можуть бути законодавчо встановлені пороги голосування, коли нечисленні партії не отримують місць у парламенті, якщо їм не вдається подолати певний відсотковий бар'єр. Аналогічно, на характер передвиборчої конкуренції впливають правила фінансування кампанії, правила доступу до засобів масової інформації та правила допуску до участі у виборах. Якщо подивитися на свободу вибору виборців з цього боку, то виникає й альтернативна інтерпретація: відмова від висування значної кількості жінок-кандидатів обмежує можливість виборців проголосувати за жінок [8].

Отже, оскільки правила гри для чоловіків і жінок не рівні, слід лише вітати систематизовані заходи, спрямовані на усунення цього дисбалансу. Стратегія позитивних дій, що сприяють доступу жінок на виборні посади, розширює вибір виборця у кабінці для голосування. Крім цього, така стратегія сприяє формуванню більш представницьких і легітимних парламентів, що відображають весь спектр інтересів та сегментів суспільства. Згідно з результатами досліджень, як чоловіки, так і жінки вважають, що «уряд має більш демократичний характер, якщо до нього

входить істотна частка жінок». Таким чином, країна, яка не допускає жінок до роботи в органах представницької влади, не може вважатися повною мірою демократичною. Зростання кількості жінок на політичних посадах підвищує конкурентоспроможність партії, привертає увагу до її політики і, таким чином, підвищує рівень підтримки з боку електорату [20].

Цей підхід ґрунтується на двох аргументах, які, на додаток до «аргументу справедливості», нерідко наводяться на користь розширення участі жінок у політиці. Це "аргумент відмінностей" і "прагматичний" (або "утилітарний") аргумент. «Аргумент відмінностей» вказує на те, що жінки та чоловіки – носії різних поглядів на життя, думок та досвіду, і це може збагатити дискусії з питань політики та діяльності партій. Однак використовувати цю перевагу в процесі формування політики та прийняття рішень можна лише за умови повного та справедливого гендерного представництва в лавах партії. «Прагматичний аргумент» вказує на ті переваги, які отримують партії, що збільшують кількість жінок у своїх лавах (включаючи зростання шансів на перемогу на виборах і підвищення легітимності партії в очах виборців). Партії також виграють внаслідок того, що жінки збагачують їх арсенал своїми навичками, знаннями та досвідом [24].

Основними аргументами, якими можна мотивувати лідерів політичних партій на підвищення числа жінок серед рядових членів партії, а також серед приймаючих рішення партійних керівників та кандидатів на виборні посади.

« Йдеться про чотири основних стимули:

- покращення іміджу та репутації партії у суспільстві;
- розширення програми та політичного порядку денного партії;
- зміцнення виборчих стратегій партії;
- боротьба зі скороченням партійних лав».

Кожен стимул підкріплюється конкретними аргументами про користь, яку розширення участі жінок у політиці приносить даному аспекту діяльності з політичної партії [35].

Низка сучасних політичних партій демонструє аналогічне ставлення до проблеми гендерної рівності, вважаючи, рівноправність статей у всіх сферах політичного життя не тільки необхідна з правової точки зору, а й доцільна в рамках політичного процесу.

Опозиція, засоби масової інформації та виборці можуть легко ухопитися за такий недолік політичної партії та її керівництва, як відсутність офіційної позиції з такої важливої проблеми, і використати цей факт їй на шкоду. При цьому партія, яка сформулювала та оприлюднила свою ясну позицію на підтримку гендерної рівності, може розраховувати на підвищення своєї легітимності в очах громадськості, а також на зростання партійних рядів і щодо потенційного електорату. Наочно виявлена прихильність ідеї гендерної рівності є також однією з найважливіших необхідних умов співпраці з міжнародними мережами та фондами партій – такими, наприклад, як Європейська народна партія чи партійні фонди Німеччини. Членство в таких мережах може різко покращити міжнародну репутацію та статус партії як сучасної політичної організації та одночасно відкрити їй доступ до додаткових ресурсів та допомоги в галузі розвитку її потенціалу У лавах політичних партій усього світу і, зокрема, регіону ОБСЄ, як і раніше переважають чоловіки віком від 45 до 64 років, і цей демографічний факт, здається, не залишає людям з інших вікових груп або з іншими анкетними даними (і чоловікам, і жінкам) жодних шансів зайнятися політикою або отримати політичну посаду. Через таку особливість свого членського складу партія нерідко виглядає елітарним клубом, повністю відірваним від середнього виборця, особливо молоді [49].

Отже, диверсифікуючи свої лави за рахунок прийому більшого числа жінок різного віку та різного походження, партія може покращити власний імідж у власних очах основних груп електорату. Крім цього, прийом більшої кількості жінок у партію корисний і у більш широкому значенні – як проти скорочення її рядів. Крім цього, нерідко стверджується, що жінки приносять у політику специфічний масив експертних знань та досвіду, особливо у питаннях соціальної сфери – таких, як соціальне забезпечення, освіта та охорона здоров'я. При цьому експертні знання

жінок не обмежуються лише цими сферами, що підтверджується успішною діяльністю жінок на будь-якій ниві. Тим не менш, у багатьох державах-учасницях ОБСЄ переважають гендерні стереотипи, відповідно з якими діяльність жінок-політиків може бути успішнішою на соціальних напрямках, і в цій сфері виборці розглядають гендерну приналежність «скоріше як позитивну, ніж негативну якість» [24].

Уникаючи укріплення усталених гендерних стереотипів, політичні партії все ж таки повинні визнати, що коли йдеться про ключові проблеми соціальної сфери, виборці схильні надавати жінкам більше довіри, ніж чоловікам, і цей факт необхідно використовувати для розширення і політичних програм, і партійних лав. Результати досліджень також показують, що підвищення кількості жінок на політичних посадах дозволяє партіям більш ефективно боротися з конкурентами, оскільки жінки привертають увагу до важливих політичних питань. У якій би частині політичного спектру не знаходилася партія, підтримка гендерної рівності може увійти до її ціннісних установок і до її політичної платформи. З урахуванням зростаючої уваги суспільства в всіх державах регіону ОБСЄ до питання гендерного рівності, будь-якій прогресивній політичній партії варто переглянути свою позицію щодо цієї проблеми і виробити послідовну політику чи систему поглядів відповідно до ціннісних установок партії. Будь-яка партія, яка не тільки виробляє позицію з питань гендерної рівності, а й формулює її у вигляді конкретних цілей та завдань, набуває потужної інструмент впливу на жіночу частину свого електорату, а також, можливо, і на ширше коло виборців [1].

Таким чином, висування більшої кількості жінок-кандидатів допомагає підвищити кількість голосів від жіночої половини електорату. У виборців-жінок може виникнути мотивація та стимул для участі у виборах, якщо вони побачать у числі кандидатів жінку. Наприклад, за результатами одного з опитувань громадської думки в Україні, незважаючи на ще превалюючі негативні гендерні стереотипи, виборці хочуть бачити більше жінок на керівних посадах різних рівнях влади. Один із способів, яким партія може привернути увагу виборців, – включення до

кандидатів більшої кількості жінок. Ця стратегія допомагає залучати на свій бік нових виборців, у тому числі жінок [35].

Набір компетенцій, знання та експертний досвід жінок – надзвичайно важливі ресурси для партії з точки зору лідерства, і ці ресурси залишаються значною мірою недовикористаними, якщо в рядах партії надто мало жінок. Цей недолік ще більш помітний на рівні прийняття рішень у партіях. Нестача кваліфікованих кадрів, має місце й у сфері політики. Результати досліджень показують, що жінки як лідери нерідко приносять нові стилі керівництва та ціннісні установки, заохочуючи співробітництво і сприяючи досягненню консенсусу. Жінки часто мають ті ж навички, що й чоловіки (у тому числі у таких галузях, як прийняття рішень, здійснення керівництва, планування бюджету, вирішення та аналіз проблем), навіть якщо ці навички формуються іншим чином. У некомерційному секторі працює більше жінок, ніж чоловіків, і жінки особливо активно виявляють себе у низових організаціях громадянського суспільства, а також у неурядових організаціях місцевого та національного рівня. Жінки також з більшою ймовірністю залишаються вірними своїй партії, навіть якщо вона зазнає поразки на виборах. Особливо часто волонтерською діяльністю займаються жінки з молодих вікових груп, з цього випливає, що молоді жінки, які активно працюють у місцевих громадах з метою вирішення соціальних проблем, є цінним ресурсом для партій, які прагнуть залучити на свій бік більше молодих виборців. Дані приклади показують, що жінки – відмінні агітатори, і партії, які ефективно використовують ці їх якості, можуть з успіхом розширити свій електорат, мобілізуючи виборців, що ще не визначилися, і забезпечуючи собі більше кількість голосів [50].

« Жінки також відіграють важливу роль у процесі агітації за гендерну рівність на політичних постах, це аргументи на користь надання підтримки більшій кількості жінок, які прагнуть балотуватися на виборні посади. Ці аргументи допоможуть жінкам-активістам політичних партій розширити коло жінок, готових балотуватися на політичні посади, та ліквідувати гендерну дискримінацію в політичних партіях. Представницькою, у сенсі цього терміну, може лише така влада, у роботі якої беруть

участь жінки з різними характерами, біографіями та досвідом. При цьому така влада забезпечить, щоб жінки обіймали посади, від яких залежить формування політики з питань, що мають особливе значення для різних груп жінок» [8].

Жінки часто не наважуються йти в політику за цілим рядом різних причин, пов'язаних з реальними або уявними перешкодами на цьому шляху. Проте, чим частіше жінки стануть обирати політичну кар'єру, тим більше в інших жінок з'явиться стимулів цікавитися політикою, активно брати участь у виборчих кампаніях, замислитися про власну політичну кар'єру, вступити в політичну партію або висунутись як незалежний кандидат. Результати цілого ряду досліджень показують, що жінки-політики нерідко виступають як прикладів для наслідування, що надихають інших жінок на участь у політичній діяльності. Факти показують, що облік голосів жінок, особливо при вирішенні складних проблем, розширює спектр думок, інтересів, досвіду та експертних знань, що приймаються до уваги в ході парламентських дебатів. Вибір до представницьких органів більшої кількості жінок від різних політичних партій, з різною біографією та кваліфікацією може ще більше посилити цей позитивний ефект, оскільки думки жінок розглядатимуться у дискусіях з питань державної політики [49].

Висновки до розділу 2

1. Таким чином, становлення українських політичних партій відбувалося в складних умовах розвитку держави, переходу від тоталітарної однопартійної системи до політичного плюралізму. Формування партійної системи в Україні пройшло в шість етапів, останній з яких триває досі.

2. Вплив парламентських партій України на процес становлення громадянського суспільства було обмежено та утруднено зростанням впливу тіньових механізмів управління партіями, зрощуванням бізнесу та влади, слабкістю інституту державної служби. Даний вплив здійснюється періодично, не є постійним та цілеспрямованим; рівень розвитку громадянської свідомості як людей, так і діяльності інституцій громадянського суспільства в Україні залишається низьким.

3. Держава має створити оптимальні умови для появи середнього класу – основи громадянського товариства, тільки тоді суспільство зможе контролювати органи політичної влади і існуватиме взаємна відповідальність суспільства та держави; ефективна діяльність громадянських асоціацій в Україні буде можлива у разі деякого державного самообмеження, чому сприятиме поява сильної опозиції, громадського контролю, а також роль освіти з формування уявлення про загальне благо і колективні цінності в суспільстві.

4. Політичні партії України реально впливатимуть на становлення громадянського суспільства тоді, коли набудуть якісно нових ознак: наявність професійного апарату; розвиток мережі місцевих партійних організацій; демократизація внутрішньої організації партійної структури; розробка ідеології на основі цінностей громадянського суспільства та опора на неї в політичній діяльності; активізація процесу міжнародного партійного співробітництва, з метою всебічного вивчення зарубіжного досвіду становлення громадянського суспільства, в тому числі, з використанням інституту цивільного непокори.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІЙНА РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

3.1 Участь політичних партій у прийнятті та здійсненні державної політики

«Багато реформ державного управління в Україні, які розпочалися після Революції Гідності 2014 року, зупинилися через агресією Росії. Комплекс цілей і функцій, які реалізуються політичними партіями, в узагальненій формі відражає фактично зміст громадських відносин, у тій чи іншій ступені опосередкованих правом. Це виражається в закріпленні в діючому законодавстві положень, які визначають основні цілі та завдання політичних партій, необхідні для їх реалізації суб'єктивних прав і кореспондуються з ними. Відповідно до цього на партію покладено низку функцій, які вона виконує» [26, с.84].

Через тиждень після того, як Москва розпочала повномасштабне вторгнення в Україну в лютому 2022 року, українські депутати внесли зміни до Кримінального кодексу, розширивши підстави для звинувачення в колабораціонізмі, зокрема «публічне заперечення громадянином України агресії Росії, прославлення держави-агресора чи образи честь і гідність українських воїнів [49].

Коли розпочнуться зусилля з реконструкції, Україна також матиме можливість перезавантажити свою систему управління на основі міжнародних стандартів і передового досвіду, включаючи реформи, які раніше довго відкладалися. Перехід до сучасної системи державного управління з сильними інституціями, підкріпленими верховенством права, вимагатиме від українського уряду продовження демонстрації стійкості та спритності, які він продемонстрував під час війни. Сучасна система державного управління з потужними інституціями, придатними для інтеграції в ЄС. Розумне, підзвітне та прозоре управління державними фінансами, а також управління закупівлями та інфраструктурою будуть ключовими для успішної реконструкції. Україна повинна тісно залучати всі рівні

влади до розробки та реалізації своєї стратегії відновлення. При цьому він має спиратися на реформи децентралізації та регіонального розвитку після 2014 року та забезпечити, щоб місцеві органи влади по всій країні мали необхідний потенціал для сприйняття підтримки відновлення [50].

«Боротьба з впливовими приватними інтересами та викорінення вкоріненої корупції є життєво важливим кроком, який розширить можливості України в її зусиллях з відновлення своєї економіки та демократії. Її Національна антикорупційна стратегія, прийнята в червні 2022 року, є позитивним сигналом і чіткою дорожньою картою в цьому напрямку. Реалізація нової Стратегії реформування державного управління до 2025 рр. та Плану дій до неї: «планувалась навколо трьох ключових пріоритетів – надання високоякісних державних послуг громадянам і бізнесу, розбудова професійної та політично нейтральної державної служби та розбудова ефективних і підзвітних державних інституцій» [48].

Завдяки Революції Гідності 2014 року Україна створила добре продуману інфраструктуру антикорупційних органів. До нього входить Національне агентство з питань запобігання корупції, яке відповідає за розробку антикорупційної політики та координацію реалізації.

«З початку війни 24 лютого 2022 року державне управління продовжувало функціонувати як на національному, так і на місцевому рівнях, незважаючи на величезні виклики. За перші три місяці війни парламент зібрався на 11 пленарних засідань і прийняв 112 законів, а Кабінет міністрів ухвалив 511 декретів і 281 розпорядження¹⁶. Однак зі зміною пріоритетів важливі реформи, започатковані до війни, були призупинені, а деякі зміни, внесені до законодавства, не відповідали стандартам належного врядування ЄС. Парламент прийняв Національну антикорупційну стратегію в червні 2022 року, давши твердий сигнал, що антикорупційна робота триває, незважаючи на війну» [49].

Існує потреба в узгоджених зусиллях для підтримки ефективної багаторівневої системи управління – те, що може стати проблемою для місцевих органів влади, які більше постраждали. У той час як деякі субнаціональні уряди

були на передовій протягом усієї війни та стикалися з широкомасштабним руйнуванням будинків, життів та критичної інфраструктури, інші більше постраждали від величезного потоку внутрішньо переміщених осіб та нестачі основних засобів, а також значного тиску на інфраструктуру. Триваюча війна принесла нові виклики та виявила існуючі невирішені проблеми, тому стратегічні рамки реформи державного управління, включаючи реформу системи управління державними фінансами, доведеться переглянути.

«Для ефективного управління змінами фундаментальними будуть рішуче політичне лідерство, домовленості між ключовими зацікавленими сторонами, чітке та прозоре визначення цілей та зміни організаційної культури. Надійна система управління державними фінансами, включаючи державні закупівлі та зовнішній аудит, а також управління інфраструктурою буде ключовою передумовою для успішної реалізації програми відновлення шляхом забезпечення прозорості, конкуренції та мінімізації ризиків шахрайства та корупції на всіх рівнях влади. Постійне вдосконалення державного управління на всіх рівнях є необхідною умовою не лише для успішного процесу європейської інтеграції, але й у ширшому плані для реалізації планів відновлення та реформ в Україні, а також для підвищення конкурентоспроможності та процвітання. Щоб досягти цих амбітних результатів, потрібно приділити достатньо часу досягненню консенсусу» [27].

3.2 Діяльність партій в органах державної влади та місцевого самоврядування

Становлення демократичної держави викликало активне становлення та активність політичних партій, громадських об'єднань та рухів. Значна роль у підвищенні ефективності самоврядування покладається на політичні партії. «Вибори сільських, міських голів та депутатів рад усіх рівнів є основною формою участі територіальної громади у політичному управлінні на місцевому рівні. Проте відсутність відповідальності народних обранців перед своїми виборцями призводить

до пасивного ставлення населення до своєї можливості вплинути на владні рішення шляхом виборів» [20].

«Починаючи з 2014 року, Україна розпочала амбітний багаторічний процес територіальної реформи, в результаті якого було створено 1 469 муніципалітетів. Це було досягнуто шляхом добровільного процесу об'єднання, який поєднувався з сильною реформою децентралізації та призвів до значного збільшення адміністративних обов'язків муніципалітетів та надання послуг, а також до розширення їхніх джерел доходу. У цей же період Україна вдосконалила свою законодавчу та нормативно-правову базу регіонального розвитку, модернізувавши багаторівневу архітектуру управління для планування регіонального розвитку, фінансування та інвестицій» [49].

Спостерігається тенденція до збільшення представництва політичних партій у структурах місцевого самоврядування. Становлення демократичної держави викликало активне становлення та активність політичних партій, громадських об'єднань та рухів. Їх роль зросла як на регіональному та місцевому рівнях. Довгий час використовувалася мажоритарна виборча система обрання органів місцевого самоврядування. В 2004 р. закон «Про вибори депутатів до парламенту автономної республіки АР Крим, місцевих рад та голів селища, села і міста» встановлював, що на виборах застосовується мажоритарна виборча система для обрання селищних, сільських і міських голів, тим часом як в інших випадках запроваджується пропорційна виборча система. Закон набув чинності в жовтні 2005 року, перші вибори відбулися в березні 2006 року. Ці вибори показали активну участь політичних партій. Деякі політичні сили були більш активними на обласному, ніж на національному рівні. В цілому, реформа посилила роль політпартій у місцевій політиці. Законодавство не передбачає створення місцевих партій (регіональних або при районний рівень). Оцінюючи місцеві вибори 2006 р. від точки зору плюралізму, прозорості, відповідності соціальним очікуванням, доцільно було б відзначити, що більше понад 50 партій і політичних блоків брав участь у цих виборах репрезент інтереси фактично всіх груп населення [14].

Одна з найскладніших проблем, яка була поставлена перед усім пострадянським держав, у тому числі України, є реставрація демократичних традицій, які були перервані десятиліттями правління комуністичного режиму. Все-таки найгостріше проблема полягає в розвитку справжньої місцевої демократії як основи свідомої участі громадян у державних справах. Органи місцевого самоврядування ставали інструментом для встановлення диктатури Януковича. Ще один крок до повної влади Партія регіонів планувала зробити під час місцевих виборів, запланованих на жовтень 2010 року та встановити контроль за органами місцевого самоврядування. З цією метою до нього внесено зміни законодавство таким чином, що підривало місцеві громадянські ініціативи. Партія регіонів прагнула забезпечити своє постійне домінування на партійній сцені шляхом створення умов, за яких іншим партіям довелось вибирати між тим, щоб стати «сателітами» або зазнати маргіналізації [20].

Визначальною є вимога: «органам державної влади, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам забороняється виокремлювати у своєму ставленні певні політичні партії чи надавати їм привілеї, а також сприяти політичним партіям, якщо інше не передбачено законом, у провадженні їх діяльності». Також відповідно до демократичних норм «забороняється втручання з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх місцевих осередків, політичних змін за винятком випадків, передбачених цим Законом» [43].

У цьому випадку є розуміння політичної партії як інституту громадянського суспільства, проте партії мають владно – правову природу, адже їх мета – через органи влади реалізовувати свою політичну програму. Завдання політичних партій – репрезентувати інтереси громадян на загальнодержавному рівні, ставати активним і дієвим інструментом громадянського суспільства, цей правовий статус їм гарантує держава [29].

Політичні партії беруть участь в роботі державних органів. Артеменко І.В. вважає, що «діяльність політичних партій являє собою визначальний фактор

функціонування як нормативного, так і виконавчого компонентів державної влади. Визначаючи політичну стратегію розвитку держави, створюючи відповідну законодавчу базу, парламентські партії забезпечують реалізацію нормотворчого компонента. Впливаючи на формування і функціонування виконавчої влади, здійснюючи контроль за її діяльністю за допомогою відповідних парламентських механізмів, партії стають інструментом реалізації влади, забезпечують функціонування виконавчого компонента» [2, с. 44].

В. Авер'янов державне управління бачить як «сукупність відповідних органів державної влади, організованих в систему для виконання цілей державного управління згідно з їх правовим статусом, і масив правових норм, які регламентують організаційні засади і процес реалізації вказаними органами свого функціонального призначення. Участь у формуванні вищих органів законодавчої і виконавчої влади, визначенні основ політичного курсу країни, який реалізують органи державного правління, вважається виключною місією політичних партій. В останні роки представники політичних партій прагнуть не тільки до завоювання політичної влади у вищих представницьких інституціях, а й діяльності у виконавчих структурах, що є їх суттєвою ознакою» [7, с. 98].

Громадянське суспільство вимагає реального впливу на вироблення та здійснення державної політики в Україні і парламентськими партіями, і тими, що на виборах програли. Вони повинні долучатися до процесів, які відбуваються у Верховній Раді України, зокрема до парламентських слухань. «Сьогодні більшість українських політичних партій, об'єднань та рухів використовуються не як посередники у діалозі між органами державної влади та суспільством, а виключно як інструмент у боротьбі за політичну владу, залишаючи саме громадянське суспільство осторонь і не захищаючи його інтереси» [16, с. 3].

Існує концепція щодо необхідності розмежування сфер впливу політичних партій органів державної влади, зокрема необхідності розподілу державної політики та управління державою. Державна політика пов'язана з діяльністю парламенту, політичні партії відіграють роль у прийнятті політичних рішень в межах парламенту.

Діяльність уряду та державної адміністрації, управлінського апарату - це управління державою, які повинні бути нейтральними щодо партій [16, с. 5].

Однією з ознак політичного життя України початку XXI ст. стали періодичні політичні кризи, які були викликані штучним розмежуванням політичної та адміністративної складових державної влади. У процесі реалізації функцій управління і представництва загострилися суперечності між суб'єктами політичної системи, тому такі механізми взаємодії органів державної влади та політичних партій виявилися неефективними [10, с. 5].

Поєднуючою ланкою між громадою та структурами місцевого самоврядування є політичні партії, які виступають найважливішим елементом політичного управління місцевою громадою. Відповідні політичні партії виражають політичну волю певних соціальних груп громади, проте вона має публічною через загальнообов'язкове рішення місцевої ради. Політичні партії - структурний елемент місцевої політичної системи, яка організовує та інституціоналізує колективну соціальну активність громадян, є формувальником та виразником суспільної думки та потреб різних соціальних груп [14].

Функції, які виконують партії визначають їх справжню роль у політичній системі і процесі політичного управління громадою. Основна функція – це представництво інтересів певних соціальних груп в системі політичного управління містом, селом, селищем. Підтримка стабільності місцевої політичної системи за допомогою акумулювання і узгодження різних інтересів жителів у територіальній громаді. Партії створюють та контролюють органи місцевого самоврядування, а також здійснюють практичну реалізацію інтересів своїх виборців [16]. Саме партії залучають громадян у політичну систему, тому що взаємно узгоджують та інтегрують їх інтереси виконуючи функцію соціальної інтеграції. Тим самим вони підтримують систему, що є умовою існування самої партії і політичної системи. Функція політичної соціалізації пов'язана з ідеологічною функцією партії, вони ініціюють розробку способів самоврядування, формують політичні настрої своїх членів та симпатиків [31].

«Політичні партії і державні органи влади виступають суб'єктами механізму публічного управління. Спочатку цей вид механізмів управління був характерним для комерційних структур. В його основу було покладено обґрунтування підвищення продуктивності праці працівників за умови наявності партнерських відносин із керівництвом та можливої участі в управлінні виробництвом. Проте останнім часом спостерігається тенденція удосконалення процесу публічного управління шляхом перенесення успішних управлінських методів та інструментів з комерційної сфери до державної. У зв'язку з цим у системі публічного управління наразі актуальним є розвиток партисипативного стилю взаємодії влади з населенням, який передбачає широке залучення громадськості у процеси прийняття рішень органами державної влади, налагодження безперервного діалогу щодо основних стратегій розвитку держави, наявних проблем та шляхів їх розв'язання» [7].

У громадянському суспільстві розвинених країн за словами Рудич Ф. «чітко визначено правові механізми взаємодії партій та виконавчої влади. В Україні така взаємодія відбувається з міркування політичної доцільності, прагнення здобути перемогу у передвиборчій боротьбі, посилення політичного тиску на певні структури, зменшення рівня соціальної напруги» [44]. Зазвичай проводяться консультації, науково-практичні конференції, створюються різноманітні дорадчі органи з ініціативи вищого керівництва з представниками політичних партій, проте ухвали мають насамперед рекомендаційний характер для органів виконавчої влади [10]. «Прикладом комунікації може бути попередній розгляд парламентськими комітетами і підготовка висновків та пропозицій відносно законопроектів, внесених Президентом України чи Кабінетом Міністрів України. Ця форма взаємодії політичних партій та органів державної влади забезпечує ефективний зворотній зв'язок між ними» [16]. «В процесі демократизації інформаційно-комунікативний механізм набуває особливого значення, адже мають впроваджуватися прозорі процедури та механізми участі громадян в управлінні державними справами та ухваленні урядових рішень. Це сприятиме більшій відкритості, підзвітності та

відповідальності органів державної влади перед громадянами» [19]. Правовий статус урядовців – це важливе питання в контексті взаємодії органів виконавчої влади та партії. Урядовці виступаючи особами, що виконують адміністративні функції, одночасно є провідниками інтересів своєї партії, до якої належать. Народні депутати володіють правом законодавчої ініціативи, представляючи політичні партії, впливають на процес прийняття важливих рішень. В міністерських кабінетах перехрещуються рахні політичні впливи, вони стають інституціями розробки і прийняття політичних рішень [44]. Законодавчий та виконавчий компоненти у владі все більше зближуються, виконавча влада працює під впливом та контролем законодавчої, виконавчі установи спрямовують свої зусилля на задоволення політично визначених інтересів.

Політичні партії можуть впливати на зовнішню політику в парламенті через своїх представників. Вони формують уряд, визначають засади внутрішньої і зовнішньої політики держави. Політичні партії ратифікують угоди, укладені на міжнародному рівні, здійснюють управління сферою зовнішньої політики на законодавчому рівні. Представники політичних партій є членами комітетів із організації слухань із питань зовнішньої політики міжпарламентських груп зі зв'язків із зарубіжними країнами, а також розробки і затвердження відповідних законів та постанов [30].

Чим більшою підтримкою партія користується і сильнішу позицію займає у суспільстві, на думку Бондарчук І. В.: «зростають її можливості щодо впливу на формування зовнішньої політики країни. Програми політичних партій в значній мірі зорієнтовані на боротьбу за виборця, що характерно для передвиборних програм. Більшість політичних партій і блоків в своїй передвиборній програмі фіксують положення про зовнішню політику, проте вони свідомо уникають визначеності в розділах, присвячених зовнішньополітичним проблемам» [18]. Представникам політичних партій, які входили до політичних блоків, доводилося поступатися зовнішньополітичними пріоритетами, задекларованими у власних програмних документах, щоб досягнути компромісних рішень. Будь-яка політична партія для

реалізації програми намагається використати державні органи влади, щоб мати можливість формувати зовнішню політику. Зовнішня політика, яку реалізують органи державної влади, повинна мати суспільну підтримку. Зовнішньополітичні пріоритети, які декларують політичні партії, мають мати вплив на громадськість і електорат [9].

Зовнішньополітична орієнтація українських парламентських партій значною мірою залежала від спонсорів політичних партій, бізнес-інтересів фінансових еліт. В незалежній Україні партії багатовекторної спрямованості співпрацювали з великими фінансово – промисловими групами. Проте і європейськзорієнтовані політичні сили будували відносини з окремими підприємцями [23, с. 61]. Загалом політичні партії України можна було поділити на такі типи: прозахідні, проросійські, політичні партії, що не торкалися в своїх програмах зовнішньої політики. В положеннях програм партій було прагнення уникати чітких позицій, враховуючи геополітичних орієнтацій населення в залежності від регіону [46, с. 64]. Партії уникали у передвиборчих програмах чіткого позиціювання свого зовнішньополітичного вибору. Політичні партії «загравали» з виборцями, декларативно проголошуючи основні засади та принципи зовнішньої політики, прагнучи здобути підтримку якомога більшої кількості електорату.

Олігархічні групи і сьогодні мають значний вплив на формування зовнішньополітичних інтересів партій, а також через представників партій у парламенті, партійних лідерів. На жаль, довгі роки олігархічна еліта ігнорувала та торгувала національними інтересами України. Базуючись лише на власних інтересах, вона визначала зовнішньополітичні пріоритети [30].

Політичні партії України повинні здійснювати міжпартійне міжнародне співробітництво, адже партії та міжнародні неполітичні організації формуватимуть свою стратегію взаємовідносин з Україною на основі даного співробітництва [23, с.63]. Політичні партії при формуванні своїх програм повинні враховувати національні інтереси України. Визначаючи зовнішньополітичний курс країни, мають стратегічно забезпечувати геополітичні інтереси у сфері захисту політичної

незалежності та демократичного розвитку, недоторканості кордонів, національної безпеки, територіальної цілісності [44, с.66]. Політичні партії під впливом міжнародної ситуації формують власну програму та її втілюють під впливом таких факторів як держави, до яких існує зовнішньополітичний інтерес та співпраця з міжнародними організаціями. Програми політичних партій містять положення про двосторонню співпрацю з державами, зокрема визначають конкретні напрями співробітництва, наприклад з країнами ЄС та США. У партійних документах більшості політичних партій України співпраця з ООН, Північноатлантичним Альянсом, Європейським Союзом є ключовою [27].

Висновки до розділу 3

1. Специфіка політичних партій як суб'єктів державної влади визначається поєднанням різноманітних інтересів, що є основою формування нормативних рішень, які функціонують у суспільстві як регулятивні правила. Політичні партії втілюють свої ідеї висвітлені та затвердженні в програмах через участь в роботі органів державної влади. Участь політичних партій у реалізації державної політики України здійснюється через діяльність у парламенті, вони формують виконавчий орган – уряд, державну суверенну внутрішню та зовнішню політику. Представники політичних партій працюють у відповідних комітетах, голосують за законопроекти, які стосуються державної політики, беруть участь у прийнятті важливих законів.

2. Основними особливостями участі у державному управлінні є вплив політичних партій, який спричинений найчастіше реальними економічними, політичними та іншими інтересами партійних еліт. Значним є вплив олігархічних груп на формування державних пріоритетів політичних партій.

3. Державницька діяльність політичних партій не може ототожнюватися лише з діяльністю парламенту, важливим є вплив на формування та функціонування органів місцевого самоврядування. Основними проблемами в даному питанні також виступають: відсутність політичних партій орієнтованих на місцеві проблеми, тих, хто підтримує пріоритет місцевого самоврядування, надмірна політизація місцевого самоврядування, штучна передача на місцевий рівень дискусій про регіональні, мовні та зовнішньої політики та в міжпартійних конфліктах.

Таким чином, ми вважаємо, що політичні партії беруть участь в державному управлінні, приймають політичні рішення, реалізують законодавчі функції. Однак потрібно до прийняття політичних рішень активніше залучати громадськість, щоб інтереси різних соціальних груп були захищеними, а рішення набували легітимності в процесі модернізаційних процесів, що відбуваються в Україні.

ВИСНОВКИ

1. Вага політичних партій в житті держави змінюється протягом історії. В останні роки вона збільшилась і зростає. Політичні партії в Україні вперше були створені лише в 1990 році, спочатку як утворення, засновані переважно на попередніх дисидентські утворення національно-демократичного спрямування і тенденціями до нерідкого розколу на окремі партії. До середини 1990-х рр. різні регіональні фінансово-промислові групи були залучені до формування центристської сторони для захисту своїх інтересів. Усі партії в Україні залишаються дуже несформованими. Незважаючи на деяку стабілізацію основних партій після «помаранчевої революції» 2004 року, «революція Євромайдану» 2013-2014 років і відхід президента Януковича з політичної сцени спонукав до ґрунтовної перебудова партійного простору.

2. Політичні партії стали основними політичними гравцями, єдиними активними суб'єктами виборчого процесу в Україні та отримали потужний поштовх для свого розвитку. Сучасний стан і перспективи розвитку партій як політичних інститутів, вказує на безпосередній зв'язок і взаємовплив між партією та виборчими системами. Останнім часом є зростанням ролі партій у політичному житті нашої країни. Сучасні політичні партії постають як інститути демократичної політики, вони «виростають» знизу, створюються політично активними громадянами для захисту власних інтересів, а отже, являють собою насамперед важливий сегмент громадянського суспільства, який об'єднує його з громадськістю. влади.

3. Довгий час був прийнятий поділ партій на ліві (тут йшлося про комуністів, соціал-демократів), центристські (ті, що намагалися відстоювати інтереси більшості), праві (які виступали за елітарне розуміння політики). Партії перестали пропонувати шляхи розвитку суспільства, політиків цікавлять лише голоси виборців, а не ідеологічні питання. Сучасним українським партіям необхідно пройти довгий шлях розвитку, щоб відповідати всім критеріям демократичної політичної партії. Українські партії мають пройти трансформацію від політичних доповнень

олігархічних холдингів до справді масових народних структур за принципом модернізації, і тоді відбудеться суттєве зростання реальної підтримки.

4. Розбудова громадської довіри є надзвичайно важливою. Відповідальність за це лежить насамперед і насамперед з українським політичним класом, який має переконати населення та іноземних друзів і партнерів України, що це серйозно політична воля реформувати корумповану політичну систему. Громадянське суспільство може допомогти зробити це «зверху», об'єднавши зусилля з реформаторами в законодавчому органі та виконавчий. Громадянське суспільство також має працювати «знизу вгору», щоб забезпечити це громадяни можуть брати участь в управлінні своєю країною та здійснювати громадський контроль. Активне громадянство може допомогти створити більший і більш реформаторський політичний клас в майбутньому. Якщо це не приймуть українські політики, судді та державні службовці необхідно, щоб їхня система докорінно змінилася – шляхом створення надійних інституцій, справжніх гарантій проти корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрам'юк І. Демократія участі: механізм громадської участі на місцевому, регіональному та національному рівнях. Київ, 2014. 50 с.
2. Бабенко К.А. Конституційно правове забезпечення діяльності політичних партій в сучасній Україні: перспектива партократії чи здоровий партогенез? URL:http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/79/yuryd_ref_zhur_7_3-4.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Богашева Н.В. Проблеми законодавчого регулювання внутрішньоорганізаційної діяльності політичних партій / *Вибори та демократія: наук.-просвітн. правн. журнал*. Київ: НУ “Києво-Могилянська Академія”, 2010. Вип. № 2–3. С. 160–164.
4. Бондарчук І. В. Конституційно-правовий статус громадських організацій та політичних партій в Україні: проблеми законодавчого регулювання / *Бюлетень Міністерства юстиції України*. Київ, 2011. Вип. 3. С. 88
5. Браун М. П. Посібник з аналізу державної політики / пер. з англ. Л. Тарахан, М. Зарицька та ін. Київ: Основи, 2000. 243 с.
6. Брегеда А. Ю. Політологія: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисциплін. Київ, 1999. 340 с.
7. Висоцький В. М. Політичні партії в процесі модернізації політичної системи України. *Проблеми становлення правової демократичної держави*. 2014. № 4. С. 4-6.
8. Гаєвський Б. Українська політологія. Київ, 1995. 204 с.
9. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Київ: НАДУ, 2009. 392 с.
10. Дем'яненко Б. Громадські організації та рухи: політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 157с.
11. Державне управління в Україні: навч. посібн. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.

12. Дунаєва Л. М. Інституціональні фактори формування і розвитку партійних систем // *Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні та політичні науки. Вип. 8.* Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 516 с
13. Журавський В. С. Політична система України: проблема становлення і розвитку (правовий аспект). Київ, 1999. 312 с.
14. Згурська В. Л. Активізація участі громадян як передумова самоорганізаційних процесів у суспільстві. *Гілея: науковий вісник.* 2018. Вип. 134. С. 340-343.
15. Кафарський В. І. Політичні партії і конституційне будівництво в Україні. *Право України: юрид. журнал.* Київ: ТОВ “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2008. Вип. № 4. С. 13–20
16. Кирилюк Ф. Політологія Нової доби: Посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академія, 2003. 303 с.
17. Ковальчук А. В. Механізми взаємодії політичних партій з органами державної влади в Україні. *Державне будівництво.* 2016. № 1. С. 1-11.
18. Коропатник М. Еволюція політичних партій в незалежній Україні (1991 - 2011 рр.). *Сіверянський літопис.* 2012. С. 134-145.
19. Кресіна І. О. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 304 с
20. Легіневич Б. Взаємодія органів державної влади та політичних партій: функціональний аспект. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 1 (50). Ч. 1. С. 88-94.
21. Летнячин Л. Проблеми конституціоналізації свободи об’єднання в Україні.
URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2004/1/ТППДУ%20посібник.pdf>
22. Народовладдя та громадянське суспільство в сучасній Україні. URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16736>.
23. Мануїлова К. В. Пряма демократія як складовий чинник децентралізованої публічної влади. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2015. № 11.
URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=917>

24. Міністерство юстиції України: веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/>
25. Обушний М. Політологія: довідник. Київ: Довіра, 2004. 599 с.
26. Одарченко К. Нові політичні партії: чи є у них майбутнє в Україні. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/map-political-forces-todays-ukraine>
27. Партійна система України: до і після Майдану зміни, тенденції розвитку, суспільні запити: інформаційно-аналітичні матеріали до Міжнародного круглого столу «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування», 16 вересня 2015р. Київ, 2015. 355 с.
28. Піча В. М., Стеблич Б. А. Політичні партії в політичній системі України. Львів, 1994. 312 с.
29. Піча В. Політологія: Типові питання та відповіді з лекційного курсу: Навч. Посібник. Львів: Новий Світ-2000, 2002. 174 с.
30. Політологія для вчителя : навч. посібн. для студ. педагогічних ВНЗ /за ред. К.О. Ващенко. Київ: Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2011. 406 с.
31. Політологія: Академічний курс: підручник/ Л. М. Герасіна, В. С. Журавський, М. І. Панов та ін.; М-тво освіти і науки України. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Ін Юре, 2006. 519 с.
32. Політологія: навч. посіб /за ред. Т. В. Гончарук-Чолач. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2019. 219 с.
33. Політологія: Підручник для вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації/ за ред. Ф. Кирилюка. Київ: Здоров'я, 2004. 775 с.
34. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5.04.2001 № 2365- III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
35. Рудич Ф. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку: монографія. Київ: Парламентське видавництво, 2006. 412 с.
36. Ребкало В. А., Шахов В. А. Концептуальні засади державної стратегії України. Україна: поступ у ХХ століття. Київ: Вид-во ЖДУ, 2000. С. 6-20.

37. Самойлов О. О. Пряма демократія на місцевому рівні як механізм політичного націотворення в сучасній Україні. *Історико-політичні студії*. 2013. № 1. С. 153-159.
38. Сюсько М.М. Проблемні питання політичної відповідальності політичних партій в Україні. Ужгород: Говерла, 2014. 600 с.
39. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
40. Томахів В.Я. Політології: Навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 224 с.
41. Требін М. Партія політична: політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 543 с.
42. Український центр економічних та політичних досліджень ім.О.Разумкова: веб-сайт. URL: <http://razumkov.org.ua/>
43. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні: навч. посіб. Київ: Ленвіт, 2012. 64 с.
44. Черноіваненко А. В. Функціонування політичних партій в Україні: особливості нормативно-правового забезпечення. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 3. С. 67-74
45. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
46. Шведа Ю. Ф. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. посіб. Львів: Тріада плюс, 2004. 528 с.
47. Ukraine. Parliamentary Elections 26 March 2006. URL: OSCE/ODIHR https://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/eoms/parliamentary_2006
48. Election Observation Mission Report. Warsaw, 23 June 2006; URL: http://www.osce.org/documents/odihr/2006/06/19631_en.pdf
49. OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/public-governance-in-ukraine-c8cbf0f4/>
50. Global freedom statuses are calculated on a weighted scale. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2023>